

Gerald Grimm

# RAZISKOVANJE GIMNAZIJSKE ZGODOVINE V AVSTRIJI

*Razširjeno besedilo predavanja v Slovenskem šolskem muzeju 23. maja 1991*

## 1. Geneza historiografije zgodovine avstrijske gimnazije – želja zgodovinsko-pedagoškega raziskovanja

Pedagoška historiografija je imela v avstrijskem zgodovinopisju vselej obroben položaj. Vzrok temu ni samo skoraj kronična ignoranca zgodovinarjev-strokovnjakov<sup>1</sup> na tem interdisciplinarnem področju, ampak tudi dejstvo, da ni velikih, odličnih prispevkov k zgodovini avstrijskega šolstva in izobraževanja – izjem je le malo.<sup>2</sup> Tudi zanemarjanje historiografskih nalog, neupoštevanje zgodovinske perspektive, ki meji na nezgodovinskost, s strani avstrijskega vzgojeslovja,<sup>3</sup> je verjetno prispevala k takemu stanju. V prav zadnjem času pa je le opaziti spremembo. Izid epohalne Geschichte des österreichischen Bildungswesens v petih delih, ki jo je napisal Helmut Engelbrecht (1982–1988), in ustanovitev posebnega oddelka za zgodovinsko pedagogiko (Abteilung für historische Pädagogik) na univerzi v Celovcu (1986) kažeta osamosvojitvev in profesionalizacijo zgodovinsko-pedagoškega raziskovanja v Avstriji.

To novo interdisciplinarno delovno področje »zgodovinska pedagogika« (Historische Pädagogik, Historische Bildungsforschung), ki je mednarodno že dolgo priznana kot samostojna znanstvena disciplina,<sup>4</sup> ima tudi v Avstriji tradicijo, ki sicer ni impozantna, pa le vredna omembe. Vendar pa do zdaj manjka kritična obdelava geneze avstrijske pedagoške historiografije. Trije prispevki Helmuta Engelbrechta,<sup>5</sup> ki se tematike vsaj po namenu dotikajo, se namreč kot pionirske študije (saj ni pravih preddel) omejujejo na »bolj kvantifikacijsko kot kvalifikacijsko registriranje, dokumentiranje in inventariziranje historično-pedagoških aktivnosti . . . ali le na njihove institucionalne nosilce«<sup>6</sup> in puščajo s tem važno vprašanje po motivih, namenih in interesih avstrijske pedagoške historiografije brez odgovora. Pri tem je teoretično-metodološka pomembnost kvalifikacijskega in sistematizacijskega historiografskega raziskovanja že od temeljnega prispevka Josefa Dolcha o predmetih in oblikah pedagoškega zgodovinopisja (1930)<sup>7</sup> nesporna in je bila pred nedavnim znova poudarjena v

<sup>1</sup> Pedagoška historiografija se v standardnem delu Alphons LHOTSKY, Österreichische Historiographie (Österreich Archiv, Schriftenreihe des Arbeitskreises für österreichische Geschichte). Wien 1962 še ne pojavlja.

<sup>2</sup> Mednje šteje (kljub enostranski neoabsolutistični tendenci) Joseph Alexander Freiherr von HELFERT, Die Gründung der österreichischen Volksschule durch Maria Theresia (isti, Die österreichische Volksschule. Geschichte-System-Statistik, 1. Bd.). Prag 1860.

<sup>3</sup> Avstrijski univ. profesorji pedagogike so podpirali zgodovinsko pedagoške raziskave le indirektno z disertacijami (z izjemami kot sta Helmut ENGELBRECHT, Die österreichische pädagogische Historiographie im 20. Jahrhundert. V: Die historische Pädagogik in Europa und den USA. Berichte über die historische Bildungsforschung. Tl. 1, hrsg. von Manfred Heinemann (Veröffentlichungen der Historischen Kommission der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft, Bd. 3.1). Stuttgart 1979, S. 204 isti Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Bd. 1. Wien 1982, S. 46.

<sup>4</sup> Glej Die HISTORISCHE PÄDAGOGIK in Europa und den USA. Berichte über die historische Bildungsforschung. 2 Tle., hrsg. von Manfred Heinemann (Veröffentlichungen der Historischen Kommission der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft, Bde. 3.1–3.2). Stuttgart 1979/85.

<sup>5</sup> Glej Helmut ENGELBRECHT, Zur Geschichte der pädagogischen Historiographie in Österreich. V: Jahresbericht des Bundesgymnasiums Krems am Schlusse des Schuljahres 1976/77. Krems 1977, S. 5–33; isti, Die österreichische pädagogische Historiographie, S. 187–218; isti, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd. 1, S. 27–53.

<sup>6</sup> Gerald GRIMM/Wilhelm KERSCH/Elmar LECHNER, Zwischen Glorifikation und Subversion. Der Funktionswandel der pädagogischen Historiographie in Österreich am Beispiel der Darstellung der Theresianischen Schulreform – Systematische Untersuchung und Reflexion in Hinsicht auf seine forschungstheoretische Bedeutsamkeit. V: Didaktische Reflexion und Wissenschaft in einer sich ändernden Welt. Forschungsperspektiven '84, hrsg. von der Forschungskommission der Universität für Bildungswissenschaften. Klagenfurt 1984, S. 119–177; citat S. 125.

<sup>7</sup> Glej Josef DOLCH, Gegenstände und Formen der Pädagogischen Geschichtsschreibung. V: Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts 20 (1930), S. 275–300. Dolch polemizira proti pomanjkanju teorije pri »völlig ungeschichtlich denkenden Pädagogen«.

neki celovški študiji ob primeru razvoja historiografije terezijanske šolske reforme.<sup>8</sup> Začetke kritične analize historično-pedagoške raziskovalne tradicije v Avstriji, ki bi mogla dati važen prispevek k osamosveščenju stroke, najdemo za zdaj le za posamezna obdobja in pokrajine.<sup>9</sup> Obsežne obravnave celotne tematike (zgornjim zahtevam ustrezajoče zgodovine pedagoške historiografije v Avstriji) pa še ni in se uvršča med deziderata historično-pedagoške stroke.

Posebno težko se kaže ugotovljeni deficit raziskovanja zgodovine pedagoške historiografije v Avstriji na področju zgodovine gimnazij. Tu imamo luknjo v raziskovanju. To nam kaže pogled na sedanje stanje. Edini prispevek, ki ga imamo, je študija Geralda Grimma o razvoju raziskovanja zgodovine avstrijske gimnazije v razsvetljskem času,<sup>10</sup> medtem ko se omenjena Engelbrechtova dela te tematike le dotaknejo. Posebno otežkoča sistematično historiografsko raziskovanje izobraževanja nasploh in gimnazij posebej pomanjkanje primerne bibliografije. Gustav Strakosch-Großmann je napravil v tej smeri ob začetku 20. stoletja le pregled starejše literature.<sup>11</sup> Precej popolno so zajeti samo za lokalno in regionalno zgodovino pomembni prispevki v izvestjih in zbornikih posameznih zavodov.<sup>12</sup>

Iz takega stanja raste potreba, zanemariti kvantitativno naštevande del iz avstrijske gimnazijske zgodovine v korist kvalitativne analize, ki je mnogo pomembnejša tudi v znanstvenoteoretičnem, metodološkem oziru, in se omejiti na signifikantne mejnike. Namen tega mojega prispevka je, pokazati na bistvene faze v genezi historiografije avstrijskih gimnazij, jih karakterizirati in analizirati. Pri tem ne gre za popolno dokumentacijo, ampak za strukturiranje in diferenciranje zadevnega zgodovinskega pisanja, z namenom, dati kronologijo in tipologijo avstrijske gimnazijske historiografije.

Preučevanje zgodovine avstrijske gimnazije ima skoraj dvestoletno tradicijo. Čeprav se je sistematično preučevanje zgodovine avstrijske gimnazije začelo šele z izdajami virov Karla Wotkeja v začetku 20. stoletja, segajo malo znani začetki zgodovinopisja gimnazijskega šolstva v Avstriji v čas poznega prosvetljenstva. Ti predstavljajo izhodiščno točko mojega predavanja.

## 2. Med avtobiografijo in analizmom: predstopnje zgodovinopisja gimnazij v Avstriji okoli leta 1880

Do terezijansko-jožefinske dobe predstavljajo po uradnem naročilu izdelani opisi stanja, obračunska poročila in letni zapisi najvažnejših dogodkov – ki so jih sestavljali predstavniki redov, ki so prevladovali v avstrijskem gimnazijskem šolstvu – edine vesti o srednjem šolstvu

<sup>8</sup> Glej GRIMM/KERSCH/LECHNER, *Zwischen Glorifikation und Subversion*, S. 156–169.

<sup>9</sup> Glej Elmar LECHNER, *Die Anfänge der österreichischen Pädagogischen Historiographie. Dimensionen und Konturen. V: Informationen zur erziehungs- und bildungshistorischen Forschung (IZEBF), Heft 29 (1986), S. 69–110; isti, Über die Kulturgeschichte zur Bildungsgeschichte/ Heinrich Hermann und die Anfänge der Pädagogischen Historiographie in Kärnten. V: Carinthia I 177 (1987), S. 403–414; Gerald GRIMM, *Von der Reform der Schule zur Reform der Forschung: die Entwicklung der pädagogischen Historiographie in Österreich im Kontext der Schulreformdiskussion seit dem Schulgesetzwerk 1962. V: Informationen zur erziehungs- und bildungshistorischen Forschung (IZEBF), Heft 32 (1988), S. 169–206.**

<sup>10</sup> Glej Gerald GRIMM, *Wege, Probleme und Defizite der Forschung zur Geschichte des österreichischen Gymnasiums im 18. Jahrhundert. V: Informationen zur erziehungs- und bildungshistorischen Forschung (IZEBF), Heft 27 (1986), S. 59–110.*

<sup>11</sup> Glej Gustav STRAKOSCH-GROSSMANN, *Bibliographie zur Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens. V: Dritter Jahres-Bericht des städt. Kaiser Franz Josef-Jubiläums-Realgymnasiums in Korneuburg. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1900–1901. Korneuburg 1901, S. 3–64; Vierter Jahres-Bericht des städt. Kaiser Franz Josef-Jubiläums-Realgymnasiums in Korneuburg. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1901–1902. Korneuburg 1902, S. 3–60. Tu navaja Strakosch-Großmann ca. 2000 naslovov od tega 543 k zgodovini gimnazij (1901, S. 36–52). Dopolnila in register so ostali neobjavljeni, ker ni bilo subvencij.*

<sup>12</sup> Glej Franz HÜBL (Hrsg.), *Systematisch-geordnetes Verzeichnis derjenigen Abhandlungen, Reden, Gedichte u.d.g., welche in den Mittelschulprogrammen Oesterreich-Ungarns seit d.J. 1850 bis 1869 und in jenen von Preussen seit 1852 und von Baiern seit 1863 bis 1868 enthalten sind. Czernowitz 1869; isti, (Hrsg.), Systematisch geordnetes Verzeichnis derjenigen Abhandlungen, Reden und Gedichte, welche in den Mittelschulprogrammen Oesterreichs seit 1870–1873 und in jenen von Preussen und Baiern seit 1869–1872 enthalten sind. Wien 1874; Josef BITTNER (Hrsg.), Systematisch geordnetes Verzeichnis der Programmabhandlungen österreichischer Mittelschulen aus den Jahren 1874–1889. I. und II. Thl., Teschen 1891 und III. Thl. (z deli iz let 1890–1905), Czernowitz 1906.*

Za novejšje: Wilhelm KRAUSE (Hrsg.), *Gesamtverzeichnis der Programme und Festschriften der Schulen Österreichs 1945–1955. Wien 1956; isti (Hrsg.), Gesamtverzeichnis der Festschriften und Jahresberichte der Schulen Österreichs. II. Bd.: 1955/56 bis 1962/63. Wien/München 1966, III. Bd.: 1963/64 bis 1969/70. Wien 1974.*

v habsburški monarhiji, ki pa jih lahko le pogojno označimo kot »historiografska sporočila«. <sup>13</sup> Za prvo delo zgodovinopisja gimnazijskega šolstva v ožjem pomenu besede lahko smatramo anonimni, danes še komajda poznani spis »Zgodovina najimenitnejših katoliških in protestantskih gimnazij in šol v Nemčiji«. <sup>14</sup> Za avtorja tega prikaza, ki se sam označuje kot »pragmatičen«, posnet »iz avtentičnih originalnih poročil«, velja berlinski pridigar Johann Heinrich Friedrich Ulrich. <sup>15</sup> Omejuje se na opis svojega časa; konkretno je to jednat, v pripovednem slogu napisan opis poskusov reforme avstrijskega gimnazijskega šolstva po ukinitvi jezuitskega reda leta 1773. Pri tem – seveda brez navedbe virov – površno navaja značilnosti treh reformnih načrtov, o katerih so takrat razpravljali (Franz Adam Kollar, Ignaz Mathes von Heß in Gratian Marx) in podaja enostavno razlago, zakaj se je Marija Terezija odločila za tretji načrt. <sup>16</sup>

Začetki avstrijskega pedagoškega zgodovinopisja na splošno in zgodovinopisja gimnazijskega šolstva posebej – pragmatične zgodovine Berlinčana Ulricha ne moremo šteti k njim – segajo v čas okrog leta 1800. <sup>17</sup> Začetek predstavljata dve skici z močnimi avtobiografskimi poudarki, ki sta ju napisala nekdanja jezuita Johann Michael Denis (1729–1800) in Ignaz Cornova (1740–1822), in sta izšli v prvih letih 19. stoletja. <sup>18</sup> Oba sta sama več let poučevala na različnih avstrijskih gimnazijah in njuni razpravi dajeta pomembna pojasnila o gimnazijski stvarnosti v terezijansko-jožefinski Avstriji. Pesnik in kasnejši knjižničar Denis ostaja v svoji po smrti izdani in iz latinščine prevedeni »Mladinski zgodbi« vsekakor ves čas avtobiografski pripovednik in tako lahko njegovo delo le pogojno smatramo za historiografski prispevek. Nasprotno pa zgodovinar Cornova, ki je bil od 1784 do 1795 na Univerzi v Pragi profesor za splošno zgodovino, dokaj kritično razpravlja o gimnazijski pedagogiki svojega nekdanjega reda. Natančno analizira pomanjkljivosti jezuitskega sistema izobraževanja gimnazijskih profesorjev in izrecno pozdravlja posege terezijanskih oblasti v dotakrat pretežno avtonomno jezuitsko šolstvo:

»V letu 1753 je že zaradi tega nesmrtna Marija Terezija s svojo modro odredbo prižgala spet luč v naših šolah . . . Od takrat izhajajo izšle šolske knjige, priložnostni govori in razprave spet v pravi latinski preobleki.« <sup>19</sup>

Seveda se tudi Cornova v svojem prikazu omejuje na aspekte v razvoju avstrijskih gimnazij v svojem času, t.j. v drugi polovici 18. stoletja.

V nasprotju z Ulrichom, Denisom in Cornovo pa nekdanji oficir in kasnejši uradnik na dunajskem magistratu Anton von Geusau (1746–1809) v svoji obširni, na lastne stroške natisnjeni »Zgodovini zavodov, vzgojnih in izobraževalnih ustanov na Dunaju« obravnava tudi obdobje zgodovine avstrijskega šolstva pred njim. <sup>20</sup> Njegov prikaz sicer temelji – kot nam sam navaja v »Predgovoru« – delno na »arhivskih in registraturnih listinah«, <sup>21</sup> a vseeno

<sup>13</sup> Sem spadajo »Litterae Annuae provinciae Austriae Societatis Jesu«, »Annales Provinciae« piaristov. Helmut Engelbrecht jih šteje kot »Jahres-Haupt-Berichte« der Studien-Hof-Kommission v kategorije »Historiographische Mitteilungen aus dem pädagogischen Bereich«. Glej ENGELBRECHT, Zur Geschichte der pädagogischen Historiographie, S. 6–8; isti, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd 1, S. 28–30. To so bolj viri kot zgodovinski doneski.

<sup>14</sup> Pragmatische GESCHICHTE der vornehmsten katholischen und protestantischen Gymnasien und Schulen in Deutschland aus authentischen Originalnachrichten. 1. Bd., Leipzig 1780.

<sup>15</sup> Glej Deutsches ANONYMEN-LEXIKON 1501-1850. Aus den Quellen bearbeitet von Michael Holzmann und Hanns Bohatta. Bd. II. Weimar 1903, S. 210, Nr. 7030. Posvetilo »Pragmatische Geschichte« (ki je posvečena Leopoldu Friedrichu Franzu, knezu Anhalt-Dessau) pa podpisane: »Joh. Heinr. Fried. Ulrich, reformirter Prediger an der Charité und beim Invalidenkorps« (Pragmatische GESCHICHTE, 1. Bd.) Učenjaka tega imena pa v »Allgemeine Deutsche Biographie« ni.

<sup>16</sup> Glej Pragmatische GESCHICHTE, 1. Bd., S. 502–505. Po Ulrichu je Marx izkoristil kontroverzno med Kollarjem in Martinijem, ki je podpiral Heßa, in koncipiral gimnazijski načrt, ki ga je predložil kot srednjo pot tema obema; Marija Terezija, ki ni hotela užaliti Kollarja niti Martinija, pa je končno odobrila Marxov načrt, da bi napravila konec prepiru med Kollarjem in Martinijem.

<sup>17</sup> Glej LECHNER, Die Anfänge der österreichischen Pädagogischen Historiographie. S. 69–110.

<sup>18</sup> Glej Johann Michael DENIS, Jugendgeschichte, von ihm selbst beschrieben. Aus dem Lateinischen übersetzt. Winterthur 1802 in Ignaz CORNOVA, Die Jesuiten als Gymnasiallehrer, in freundschaftlichen Briefen an den k.k. Kämmerer und Vizepräsidenten in Gallizien Grafen von Lazanzky. Prag 1804.

<sup>19</sup> CORNOVA, Die Jesuiten als Gymnasiallehrer, s. 12.

<sup>20</sup> Anton Reichsritter von GEUSAU, Geschichte der Stiftungen, Erziehungs- und Unterrichtsanstalten in Wien, von den ältesten Zeiten bis auf gegenwärtiges Jahr. Aus echten Urkunden und Nachrichten. Wien 1803.

<sup>21</sup> Vorrede. S. IV: »Bey Verfassung der Geschichte der Erziehungs- und Unterrichts-Anstalten . . . habe ich mich in den älteren Zeitepothen theils an die besten und zuverlässigsten Schriftsteller gehalten, theils habe ich dieselbe aus Archival- und Registratururkunden, so viel ich davon auffinden konnte, erläutert.«

podaja le kratek oris zgodovine posameznih šol in vzgojnih ustanov glavnega mesta cesarstva v obliki kronike. Poleg tega razvoj gimnazij omenja le zelo na kratko, ker se v delu posveča predvsem zgodovini samostanskih zavodov.

Navedena dela Denisa, Cornove in Geusaua predstavljajo predstopnje »pravega« zgodovinopisja avstrijskega gimnazijskega šolstva, ki se je začelo v sredini 19. stoletja.<sup>22</sup> Njihove značilnosti so bolj pripovedni kot analitični slog, skromna uporaba virov in v celoti gledano precej nekritičen in omejen na zgodovino avstrijske gimnazije, ki se je v glavnem izoblikoval na osnovi lastnih doživetij. Avtobiografske poteze namesto navedb virov, pa tudi delno nagibanje k analizmu so nadaljnje značilnosti zgodnjega zgodovinopisja gimnazijskega šolstva v Avstriji, ki ga moramo po njegovi zasnovi prej prištevati k literaturi kot k zgodovinopisju.<sup>23</sup>

Na skromne začetke zgodovinopisja gimnazijskega šolstva v Avstriji ni sledilo neposredno nadaljevanje oz. le ti niso imeli odmeva. V predmračni dobi (1815–1848) in njeni restriktivni izobraževalni politiki je namreč opaziti precejšnje zatišje pri preučevanju zgodovine avstrijske gimnazije.<sup>24</sup> Šele liberalnejša politična klima po letu 1848 oz. 1860, temeljita reorganizacija srednjega in visokega šolstva, s tem pa tudi splošen napredek v znanosti so utrli pot sistematičnejšemu raziskovanju zgodovine avstrijskega šolstva in gimnazij.

### 3. Zgodovinopisje gimnazije v službi legitimacije statusa quo na področju izobraževalne politike: ministrsko-uradniška doba v preučevanju zgodovine avstrijske gimnazije (druga polovica 19. stoletja)

V sredini 19. stoletja so bile v habsburški monarhiji na področju znanosti zastavljene nove razvojne smernice, ki so posredno vplivale tudi na pedagoško zgodovinopisje in še zlasti na zgodovinopisje gimnazijskega šolstva. Ustanovitev »Cesarske akademije znanosti« leta 1847 in »Instituta za preučevanje avstrijske zgodovine« leta 1854, oboje na Dunaju, zlasti pa reorganizacija in višje ovrednotenje Filozofske fakultete, izvedeno v okviru univerzitetne reforme, so v Avstriji povzročili splošen razmah humanističnih znanosti, zlasti zgodovine. To je ugodno vplivalo tudi na raziskave na področju zgodovine avstrijskih šolskih in izobraževalnih ustanov.<sup>25</sup> V letnih poročilih (»programih«) posameznih srednjih šol, ki so od sredine stoletja večinoma redno izhajala, so zdaj strokovno usposobljeni profesorji na gimnazijah in realkah objavljali tudi vedno več zgodovinsko pedagoških razprav.<sup>26</sup> Večinoma so bili to sestavki, ki bi jih mogli šteti k pedagoškemu zgodovinopisju lokalne in regionalne zgodovine – t.j. dela, ki so obravnavala vidike razvoja srednjega šolstva v posameznih mestih in kronovinah – in so skorajda brez pomena za raziskovalca, ki ga zanima splošna zgodovina avstrijske gimnazije. V letnih poročilih so se ponekod pojavile tudi obravnave, ki kljub svoji specifični lokalni zgodovinski tematiki predstavljajo tudi pomemben material za razvoj avstrijskega srednjega šolstva nasploh. V to kategorijo spada zlasti Gimnazijska zgodovina z mnogimi detaljnimi podatki, ki jo je objavil v 7 člankih v letih 1864–1874 srednješolski direktor Richard Peinlich iz Gradca (1819–1882).<sup>27</sup> Kljub starinskemu kronističnemu prika-

<sup>22</sup> Glej ENGELBRECHT, Zur Geschichte der pädagogischen Historiographie, S. 14; isti, Die österreichische pädagogische Historiographie, S. 187; isti, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd. 1, S. 35: »Die methodische Erforschung des Bereiches Unterricht und Erziehung und damit die eigentliche Historiographie setzte in Österreich erst um die Mitte des 19. Jahrhunderts ein.«

<sup>23</sup> »Die Grundlinien der historischen Methode waren im 18. Jahrhundert voll ausgeprägt und wurden sogar von den Rationalisten anerkannt . . . Es gab allerdings noch keine selbstverständliche Tradition der kritischen Forschung; die großen 'pragmatischen' Historiker der Aufklärung – wie Voltaire und Gibbon – zogen die Konstruktion großartiger Synthesen einer stichhaltigen Belegsammlung vor« (Georg G. IGGERS, Deutsche Geschichtswissenschaft. Eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart (dtv Wissenschaftliche Reihe, 4059). 2. Aufl., München 1972, S. 43).

<sup>24</sup> Glej Ignaz BEIDTEL, Uebersicht der Geschichte des österreichischen Kaiserthums von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten, Brünn 1842, S. 322.

<sup>25</sup> Glej ENGELBRECHT, Zur Geschichte der pädagogischen Historiographie, S. 14; isti, Die österreichische pädagogische Historiographie, S. 187–189; isti, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd. 1, S. 35.

<sup>26</sup> Od leta 1850 so srednješolska izvestja izhajala tu in tam, po letu 1875 pa redno. Pregled tem posameznih člankov dajejo v opombi 12 navedeni sezname.

<sup>27</sup> Glej Richard PEINLICH, Geschichte des Gymnasiums in Graz. Separat-Abdruck aus den Programmen des k.k. Gymnasiums zu Graz von 1864–1874. Graz 1874.

zovanju v precejšnjem delu študije je obaravnava zaradi obsežnih arhivskih študij avtorja še do začetka 20. stoletja veljalo za standardno delo o razvoju srednjega šolstva v Avstriji.<sup>28</sup>

Temeljita reorganizacija splošno izobraževalnih srednjih in višjih šol v Avstriji po »organizacijskem osnutku«<sup>29</sup> Franza Exnerja in Hermanna Bonitza iz leta 1849 predstavlja pomembno prelomnico tudi v preučevanju zgodovine gimnazijskega šolstva. Reforma gimnazij in realk je namreč predstavljala izhodišče in aktualno osnovo izobraževalne politike za sistematičnejše raziskovanje zgodovine avstrijskega splošno izobraževalnega srednjega šolstva, ki se je začelo v drugi polovici petdesetih let 19. stoletja. Vendar je izvajanje liberalnega reformnega programa iz leta 1849 ogrožala poudarjena katoliško konzervativna izobraževalna politika neoabsolutističnega sistema,<sup>29</sup> sekularizacijo šolstva, ki se je začela leta 1848, pa je postavil pod vprašaj konkordat iz leta 1855. Proti tem restavracijskim tendencam v avstrijski izobraževalni politiki neoabsolutizma se je borilo politično angažirano zgodovino-pisje, ki se je zavzemalo za Exner-Bonitzov koncept reforme in se je v začetku skrivalo v anonimnosti oz. izdajalo svoja dela v inozemstvu. Zastavljeni cilj oz. vodilni motiv teh zgodovino-piscev je bila zgodovinska legitimacija gimnazijske reforme 1848/49.

Prva razprava v tem smislu je izšla anonimno v konkordatskem letu 1855.<sup>30</sup> Avtor, očitno antiklerikalen nasprotnik neabsolutističnega režima, v njem s sklicevanjem na razvoj avstrijskega srednjega šolstva od Marije Terezije dalje svari pred razvojenitvijo liberalne gimnazijske reforme iz leta 1849 zaradi konkordata. Avtor kritizira odločitev cesarice proti naprednemu in pedagoško utemeljenemu načrtu dunajskega profesorja Ignaza Mathesa von Heßa leta 1775; njena odločitev naj bi povzročila »rakovo pot«<sup>31</sup> razvoja avstrijske gimnazije do leta 1848.<sup>31</sup> Prelom s »starim sistemom«, ki je bil že dolgo potreben, pa je nastopil šele z organizacijskim osnutkom za gimnazije in realke iz leta 1849; s tem se je v habsburški monarhiji začela »nova doba v duhovnem izobraževanju«.<sup>32</sup> Članek torej nedvoumno odobrava obstoječe stanje v izobraževanju.

Na ostrejšje antiklerikalne in antijeziuitske tone naletimo v anonimnem spisu, ki je izšel štiri leta kasneje (1859), zopet v Nemčiji, pod naslovom »Avstrijske gimnazije in jezuiti«.<sup>33</sup> Avtor je bil liberalni avstrijski zgodovinar Ottokar Lorenz (1832–1904), ki je svoj opis zgodovine avstrijske gimnazije 18. in 19. stoletja objavil še enkrat leta 1876 z nekoliko spremenjenim naslovom.<sup>34</sup> Lorenz, ki je leta 1860 postal profesor za splošno in avstrijsko zgodovino na Univerzi na Dunaju, sicer pa eden prvih absolventov Inštituta za avstrijske zgodovinske raziskave na Dunaju, je bil odločen nasprotnik samostanskih šol in prepričan zagovornik popolne sekularizacije šolstva. Njegova antiklerikalna načela so izražena v razpravi iz leta 1859, ki je huda kritika gimnazijske pedagogike Jezusove družbe, pri čemer se avtor delno opira na že omenjeni sestavek nekdanjega jezuita Cornove, ki ga je zelo cenil.<sup>35</sup> Tudi Lorenz kritizira odločitev Marije Terezije proti Heßovemu načrtu, ki je po

<sup>28</sup> Karl WOTKE (Hrsg.), *Das Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias*. 1. (und einziger erschienen) Bd.: Texte nebst Erläuterungen (Monumenta Germaniae Paedagogica, Bd. XXX). Berlin 1905, Vorwort, S. VII: »Die größten Verdienst um die Geschichte unseres Gymnasialwesens hat sich der Direktor des k.k. ersten Staats-Gymnasiums in Graz Dr. Richard Peinlich erworben. . . Er hat sich die Sache nicht leicht gemacht, er hat archivalische Studien getrieben und die gedruckte Literatur eifrig durchforscht. Doch hat er den Wert seiner Arbeit dadurch etwas beeinträchtigt, daß er mit der Geschichte des Gymnasialwesens auch die seiner Anstalt in ausführlichster Weise verflochten hat. Dennoch bleibt sie von grundlegendem Wert für alle Zeiten.«

<sup>29</sup> Gley Gerald GRIMM, *Vaterländische Erziehung im Rahmen der Thunschen Bildungsreform und des neoabsolutistischen Systems*. Dipl.-Arb., Klagenfurt 1980, S. 64–173.

<sup>30</sup> BEITRÄGE zur Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens. V: Deutsche Vierteljahrsschrift 18 (1855), S. 63–108.

<sup>31</sup> Prav tam, s. 82: »Es war die ganze Bewegung für die Reform des Unterrichtswesens, welche unter Maria Theresia stattfand und in Heß ihren begabtesten Vertreter fand, ein Lichtpunkt in der Entwicklung des österreichischen Gymnasialwesens, der freilich sehr bald erlosch. Denn von nun an . . . bietet die Entwicklung der Gymnasien Oesterreichs den traurigen Anblick einer krebstartigen Bewegung dar.«

<sup>32</sup> Prav tam, s. 108.

<sup>33</sup> Die GYMNASIEN Oesterreichs und die Jesuiten. Leipzig 1859.

<sup>34</sup> Ottokar LORENZ, *Die Jesuiten und die Gründung der österreichischen Staatschule* (1859). V: isti, *Drei Bücher Geschichte und Politik* (Bibliothek für Wissenschaft und Literatur, 4. Bd./Historische Abth., 1. Bd.). Berlin 1876, S. 199–260.

<sup>35</sup> Die GYMNASIEN Oesterreichs und die Jesuiten, S. 57; LORENZ, *Die Jesuiten und die Gründung der österreichischen Staatsschule*, S. 246: »Sein (Cornovas) Werk betrachtet die Leistungen der Jesuiten unter dem Gesichtspunkt der Lehrbefähigung und Lehrthätigkeit. Ihre gesammten Leistungen vertheidigt der Verfasser auf das heftigste, aber er bewahrt sich doch auch einen offenen Blick für die Mängel derselben.«

njegovem privedla do zmage jezuitskega sistema. V svoj zgodovinski prikaz neprikrito vgrajuje povezave s tedanjo izobraževalno politiko, ko primerja polemiko nekdanjega jezuita Kollarja proti »osnutku« prosvetljenca Heßa iz leta 1775 z bojem privrženecv jezuitov proti liberalni ureditvi srednjega šolstva leta 1849.

»O Kollarjevih nazorih lahko sklepamo, ko beremo, da bi bilo po njegovem mnenju boljše v celoti obdržati jezuitski sistem kot pa dopustiti tako »nevarno spremembo«, kot jo želi uvesti osnutek; prav tako v naših dneh mnogi pod krinko praznega liberalizma stalno rezonirajo o potrebnosti šolskih reform, ko pa so se tudi zares pojavile z organizacijskim osnutkom, vsi prepevajo hvalo krasnemu staremu sistemu. A prav tako kot ti najbolj očitno pomagajo jezuitskemu sistemu, tako je tudi Kollar – kot je omenil že njegov, sodobnik – rehabilitiral sistem jezuitskih latinskih šol.«<sup>36</sup>

V tem citatu se jasno kaže, kako močno je na Lorenzova stališča do zgodovine avstrijskega gimnazijskega šolstva vplivala njegova angažiranost v izobraževalno-politični diskusiji njegovega časa.

Po padcu neoabsolutističnega sistema in postopnem prehodu na ustavno obliko vladavine so se tendence, ki jih ugotavljamo v obeh omenjenih delih, začele močneje odražati tudi v uradnem, včasih oficioznem avstrijskem pedagoškem zgodovinopisju. Zgodovinsko pedagoško raziskovalno delo v Avstriji je namreč zlasti v dobi nemškega liberalizma (1860–1879) postajalo vse bolj domena novih, večinoma liberalno usmerjenih oz. liberalnim nazorom naklonjenih ministrskih uradnikov, šolske birokracije ter učiteljstva, torej predstavnikov vladajočega (izobraževalno) političnega sistema. Pod okriljem liberalno usmerjene države doživlja status quo izobraževalne politike (organizacijski osnutek iz leta 1849) v pedagoškem zgodovinopisju šestdesetih in sedemdesetih let 19. stoletja svojo pedagoško in politično legitimacijo – s sklicevanjem na zgodovino srednjega šolstva od prosvetljenstva dalje. S tem je povezana tudi precej kritična ocena izobraževalne politike deželnih knezov glede gimnazij in realk pred letom 1848, ki ne prizanaša niti cesarici Mariji Tereziji, tako zaslužni za nižje šolstvo.<sup>37</sup> Antiklerikalizem oz. antijeuitizem se v pedagoškem zgodovinopisju liberalno-ustavne dobe pojavlja v bistveno zmernejši obliki kot v razpravah iz neoabsolutistične dobe, ki so izhajale anonimno v Nemčiji.

V tem pogledu predstavlja izjemo le kontroverza med praškim germanistom Johannom Kellejem in jezuitom Rupertom Ebnerjem v sedemdesetih letih 19. stoletja, edinstvena v zgodovini avstrijskega pedagoškega zgodovinopisja. Leta 1873 je Kelle objavil delo o razvoju jezuitskih gimnazij v Avstriji od 18. stoletja, v katerem je na osnovi obsežnega študija virov izrekel izredno kritično oceno delovanja Jezusove družbe na področju gimnazijskega šolstva v Habsburški monarhiji.<sup>38</sup> Na to hudo, a z dokazi podkrepljeno kritiko je le leto kasneje odgovoril jezuitski red v osebi Ruperta Ebnerja, ki je v obsežnem polemičnem spisu z naslovom »Osvetlitev spisa gospoda dr. Johanna Kelleja« praškega filologa obtožil poneverb in neresnic.<sup>39</sup> Zato se je Kelle čutil prisiljenega, da svoje teze podkrepi z delno novimi arhivskimi in natančnejše citiranimi viri.<sup>40</sup> Čez nekaj let je Ebner ponovno reagiral in Kelleju očital »zlorabo« neobjavljenih pisem jezuitskih predstavnikov.<sup>41</sup> Bistvenega napredka za zgodovino avstrijske gimnazije 18. in 19. stoletja ta historiografski spor ni prinesel, ker ne Kelle ne Ebner nista obdelala odločilne druge faze terezijanske gimnazijske reforme, ki je postavila nove smernice razvoja na področju gimnazijskega šolstva po ukinitvi jezuitskega reda.

<sup>36</sup> Die GYMNASIEN Oesterreichs und die Jesuiten, S. 6; LORENZ, Die Jesuiten und die Gründung der österreichischen Staatsschule, S. 202.

<sup>37</sup> Glej GRIMM, Wege, Probleme und Defizite der Forschung, S. 72–75.

<sup>38</sup> Johann KELLE, Die Jesuiten-Gymnasien in Österreich vom Anfange des vorigen Jahrhunderts bis auf die Gegenwart. Prag 1873.

<sup>39</sup> Rupert EBNER, Beleuchtung der Schrift des Herrn Dr. Johann Kelle: »Die Jesuiten-Gymnasien in Oesterreich«. Linz 1874, Vorwort, S. V: »Die Schrift (Kelles) kündigt sich gleich in dem Vorwort als tendenziöses Machwerk an, und man braucht nur flüchtig einige Blätter zu durchgehen, um alsbald zu sehen, daß beinahe jede Seite von Verdächtigungen, Entstellungen, Einseitigkeiten und Unwahrheiten strotzt.«

<sup>40</sup> Johann KELLE, Die Jesuiten-Gymnasien in Oesterreich. München 1876; deloma ponatisnjeno Historische Zeitschrift 35 (1876), S. 230–345.

<sup>41</sup> Rupert EBNER, Officielle ungedruckte Briefe von Jesuiten-Generalen und Provinzialen und Mißbrauch derselben. Innsbruck 1883.

Avtorji razprav o razvoju splošno izobraževalnega višjega šolstva so bili v drugi polovici 19. stoletja skoraj izključno ministrski in šolski uradniki ter gimnazijski profesorji in direktorji – torej vse osebe, integrirane v politični in šolski sistem svoje dobe – kar upravičuje oznako »ministrsko-uradniška doba« v zgodovinoisju avstrijske gimnazije. Občasno so zgodovinsko-pedagoške študije sploh nastale po uradnem naročilu in takšni prikazi so dobili poluradni značaj. To značilnost avtorji še poudarjajo s stalnim sklicevanjem na »uradne« vire. Za podkrepitev svojih argumentov uporabljajo pogosto tudi uradni statistični material, drugih – neuradnih – virov pa ne navajajo. To selektivno obravnavanje relevantnih virov ustvarja določeno, večinoma popolnoma namerno enostranskost in sploh spada med signifikantne kriterije tega pedagoškega zgodovinoisja.<sup>42</sup>

Kljub tem pomanjkljivostim na metodološkem področju pa so v »ministrsko-uradniški dobi« dosegli resničen napredek. Ta napredek velja tako za posamezna obdobja – predvsem za razvoj srednjega šolstva v dobi prosvetljenstva<sup>43</sup> – kot tudi za celovito prikazovanje zgodovine avstrijske gimnazije. Tu je treba omeniti predvsem profesorja za klasično filologijo v Pavii in Pragi ter kasnejšega direktorja akademske gimnazije na Dunaju Franza Hoheggerja (1815–1875). Hohegger je leta 1863 v *Österreichische Revue* objavil študijo o razvoju avstrijske gimnazije od naselitve jezuitskega reda na Dunaju leta 1550 do svojega časa in pri tem posvečal največ pozornosti 18. in 19. stoletju.<sup>44</sup> Ta liberalno usmerjeni preučevalec in pedagog – ki je aktivno sodeloval v takratni razpravi o gimnazijski reformi in se zlasti zavzemal za laizacijo gimnazijskih profesorjev – v svojem članku kritizira zanemarjanje sekundarnega področja v terezijanski izobraževalni politiki.<sup>45</sup> Hohegger med prvimi analizira in ocenjuje šolski načrt grofa Johanna Antona von Pergena (ki je ostal na papirju), ki je že leta 1770 zahteval popolno laizacijo gimnazijskih predavateljev v Avstriji. Pergenov neuspeh Hohegger po pravici pripisuje »podedovani obzirnosti do klera«, »odporu proti vsemu tujemu« in »majhnemu spoštovanju do višje splošne izobrazbe«.<sup>46</sup> Kot pred njim Lorenz tudi Hohegger kritizira usodno odločitev Marije Terezije za načrt piarista Gratiana Marxa in proti »osnutku« prosvetljenega pedagoga Heßa iz leta 1775, ker se je zato začel rakov pot razvoja srednjega šolstva.

»S tem dovoljenjem (Marxovega načrta, avtor) je za avstrijske gimnazije nastopil odločilni preobrat, ki je veljal dolgo časa. Če je bil prej v veljavi šolski sistem jezuitov, je zdaj na njegovo mesto stopil sistem piaristov, ki se je . . . od prejšnjega razlikoval le v tem, da je vendarle šel nekoliko v korak z zahtevami časa in upošteval tudi realne predmete. O temeljni reformi celotnega gimnazijskega šolstva, namreč o izobraževanju lastnega posvetnega učiteljstva pa od tega trenutka dalje dolgo ni bilo govora. Nasprotno: po kratkem, navideznem izboljšanju v začetku 19. stoletja so šle avstrijske gimnazije nezadržno svojemu propadu naproti.«<sup>47</sup>

Ta negativni razvoj avstrijskih gimnazij od leta 1775 je prekinila šele reforma leta 1848/49, ki jo Hohegger smatra za potrebno in »zrelo«<sup>48</sup> in zato zgodovinsko legitimno.

Vrednost Hoheggerjeve študije, ki je nakazovala smernice razvoja, pa je vsekakor precej zmanjšana, ker avtor ni navedel literature in virov. Te pomanjkljivosti pa ni v obsežnem delu gimnazijskega profesorja, ministrskega uradnika in statistika Adolfa Fickerja (1816–1880), ki je izšlo tri leta kasneje v enciklopediji vzgoje in izobraževanja v Gothi.<sup>49</sup> V tem pomembnem delu, ki je prvi popolni prikaz zgodovine avstrijskega splošnega nižjega in srednjega šolstva, je namreč tudi obsežen del z opombami, iz katerih je razvidno avtorjevo poznavanje virov in literature. Kot tipičen predstavnik ministrsko-uradniškega pedagoškega

<sup>42</sup> Glej GRIMM/KERSCHE/LECHNER, *Zwischen Glorifikation und Subversion*, S. 132.

<sup>43</sup> Glej GRIMM, *Wege, Probleme und Defizite der Forschung*, S. 72–75.

<sup>44</sup> Franz HOHEGGER, *Die österreichischen Gymnasien*. V: *Oesterreichische Revue*, Jg. 1863, S. 62–100.

<sup>45</sup> Prav tam, s. 67: »Und dennoch, überblickt man den Kreis der Reformen, die damals (unter Maria Theresia) im österreichischen Unterrichtswesen wirklich durchgeführt wurden, so wird man zum Geständniß gezwungen, daß die österreichischen Gymnasien davon am allerwenigsten berührt wurden.«

<sup>46</sup> Prav tam, s. 70.

<sup>47</sup> Prav tam, s. 72.

<sup>48</sup> Prav tam, s. 86: »Der gewaltige Umschwung des Jahres 1848 fraß die Frage des gelehrten Unterrichtes in Oesterreich spruchreif.«

<sup>49</sup> Adolf FICKER, *Oesterreich*. V: *Encyklopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens*, bearb. von einer Anzahl Schulmänner und Gelehrten, hrsg. von K.A. Schmid. Gotha 1866, S. 242–566.

zgodovinopisja se Ficker primarno opira na uradne vire in statistike, delno pa tudi na sekundarno literaturo zlasti na Cornovo in Hoheggerja, katerega sestavek iz leta 1863 hvali kot do tedaj »najpopolnejši pregled« razvoja avstrijske gimnazije.<sup>50</sup> V svoji razpravi se Ficker sicer načeloma strinja s Hoheggerjem, vendar ne v vseh vprašanjih; v nasprotju z dunajskim gimnazijskim direktorjem se na mnogih mestih tudi omejuje le na referiranje izbranih virov.<sup>51</sup> Ficker podkrepljuje svojo argumentacijo še s številnimi tabelami in statistikami, ki končno služijo v prvi vrsti legitimaciji obstoječega stanja v izobraževalni politiki.

Čeprav sta Hohegger in Ficker v svojih razpravah izrazito opravičevala in branila sodobno ureditev gimnazij, osnovano na organizacijskem načrtu Exnerja in Bonitzja, ter svojo argumentacijo dokumentirala z uradnimi viri in opremila s tabelami in grafikoni, pa sta prvič kritično analizirala in ocenila predvsem šolsko politiko terezijansko-jožefinskega reformiranega absolutizma in dobe restavracije na področju gimnazije.<sup>52</sup> Ocena pedagoške vrednosti reform je bila pri tem seveda potisnjena v ozadje v korist presoje (državno) političnega pomena. Hoheggerjeve in Fickerjeve razprave so vplivale na pedagoško zgodovinske predstave več generacij, zlasti ker sta se avtorja v šestdesetih in sedemdesetih letih pojavila še z drugimi publikacijami, ki jih prav tako prištevamo k tipu ministrsko-uradniškega pedagoškega zgodovinopisja: Franz Hohegger je skupaj z zgodovinarjem, gimnazijskim pedagogom, profesorjem na Tehnični visoki šoli na Dunaju in kasnejšim ministrskim svetnikom na Ministrstvu za šolstvo Adolfom Beerom (1831–1902) napisal obsežno primerjalno zgodovinsko pedagoško študijo, Adolf Ficker pa je po naročilu Ministrstva za bogočastje in šolstvo ob Svetovni razstavi na Dunaju leta 1873 izdal poročilo o avstrijskem šolstvu, ki detaljno obravnava razvoj in takratno stanje ljudskih in srednjih šol.<sup>53</sup>

V sedemdesetih letih in osemdesetih letih 19. stoletja sta Hohegger in Ficker izdala še nekaj del, ki prav tako spadajo v ministrsko-uradniško dobo avstrijskega gimnazijskega zgodovinopisja. V tem kontekstu je treba zlasti omeniti prispevke gimnazijskega profesorja in deželnega šolskega inšpektorja na Moravskem Andreasa viteza von Wilhelma, na Koroškem rojenega gimnazijskega profesorja ter kasnejšega vladnega svetnika in direktorja Terezijanuma na Dunaju Aloisa von Egger-Möllwalda, ter »kraljevega ogrskega profesorja na višji gimnaziji« Johanna Heinricha Schwickerja.<sup>54</sup> Doba ministrsko-uradniškega pedagoškega zgodovinopisja se je nadaljevala še v 20. stoletje,<sup>55</sup> vendar je nedvomno dosegla višek v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja.

#### 4. Dokumentarizem in pozitivizem: prvi začetki sistematizacije in profesionalizacije raziskovanja zgodovine avstrijske gimnazije na prehodu v 20. stoletje

Pomemben preobrat v preučevanju zgodovine avstrijskega šolstva na splošno in gimnazije posebej je nastopil v začetku devetdesetih let 19. stoletja, pobuda pa je prišla iz Nemčije. Zaradi vse večjega zanimanja za zgodovino v znanostih – in tako tudi v pedagogiki – je bilo leta 1890 ustanovljeno Društvo za nemško zgodovino vzgoje in izobraževanja. V okviru tega je na pobudo direktorja mestnega »Pedagogija« na Dunaju Emanuela Hannaka štiri leta kasneje nastala posebna »Avstrijska skupina.« Ta je od leta 1897 dalje izdajala serijo z

<sup>50</sup> Prav tam, s. 355, op. 1.

<sup>51</sup> »Ein Werk, auf welches hinsichtlich der Volks- und Mittelschulen des Kaiserreichs in ihrer Gesamtheit oder in ihren wichtigsten Abtheilungen verwiesen werden könnte, besteht nicht, weshalb eine Schilderung ihrer Geschichte und ihrer Verhältnisse, großentheils aus den unmittelbarsten Quellen bearbeitet, nicht füglich das Ebenmaß ähnlicher Artikel der Encyclopädie einzuhalten vermag.« (prav tam, s. 566).

<sup>52</sup> HOHEGGER, Die österreichischen Gymnasien, S. 66–86; FICKER, Oesterreich, S. 360–407.

<sup>53</sup> Adolf BEER/Franz HOHEGGER, Die Fortschritte des Unterrichtswesens in den Culturstaaten Europas. 1. Bd.: Frankreich und Oesterreich. Wien 1867; Adolf FICKER, Geschichte, Organisation und Statistik des österreichischen Unterrichtswesens (Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. Aus Anlass der Weltausstellung 1873 hrsg. von der Commission für die Collectiv-Ausstellung des österreichischen Unterrichts-Ministeriums, 1. Thl.). Wien 1873.

<sup>54</sup> Andreas Ritter von WILHELM, Das österreichische Volks- und Mittelschulwesen in den Hauptmomenten seiner Entwicklung seit 1812. Prag 1874; A(lois) EGGER-MÖLLWALD, Oesterreichisches Volks- und Mittelschulwesen in der Periode von 1867–1877. Im Auftrage des k.k. Unterrichts-Ministeriums übersichtlich dargestellt. Wien 1878; J(ohann) H(einrich) SCHWICKER, Die ungarischen Gymnasien, Geschichte, System, Statistik. Nach amtlichen Quellen dargestellt. Budapest 1881.

<sup>55</sup> Glej tudi Ernst PLIWA, Österreichs Mittelschulen (Gymnasien, Realgymnasien, Realschulen) 1865/6 bis 1905/6. Statistisch-graphische Studie, nach amtlichen Quellen bearbeitet. Wien 1910.

naslovom »Prispevki k avstrijski zgodovini vzgoje in izobraževanja«; do konca monarhije je izšlo skupno 18 zvezkov. Po statutu je bila glavna naloga društva ustvariti »čim popolnejšo zbirko, kritičen pregled, zgodovinsko obdelavo in znanstveno objavo« arhivskih in tiskanih virov o zgodovini vzgoje in izobraževanja v Avstriji.<sup>56</sup> Posebno pozornost so posvečali preučevanju zgodovine avstrijske gimnazije, saj je precejšnje število članov »Avstrijske skupine« izhajalo prav iz vrst srednješolskih profesorjev.<sup>57</sup>

Število članov je stalno naraščalo do konca stoletja, v naslednjih letih pa je bil prirastek le nezaten, zato so finančni problemi stalno obremenjevali in otežkočali delo društva.<sup>58</sup> Kljub temu je društvo predvsem v prvem desetletju 20. stoletja pripomoglo k precejšnjemu napredku pri preučevanju zgodovine splošnega in gimnazijskega šolstva v Avstriji. Posebej zaslužen za to je prizadevni dunajski gimnazijski profesor za latinščino, grščino in filozofsko propedeutiko Karl Wotke (1861–1929). Leta 1899 je postal tajnik »Avstrijske skupine« in bil brez dvoma gonilna sila društva. Na 7. nemško-avstrijskem dnevu srednjih šol 9. do 11. aprila 1900 na Dunaju je Wotke v okviru pedagoške sekcije predaval o bodočih nalogah zgodovinsko-pedagoških raziskav v Avstriji. Po njegovem je bilo »pomanjkanje celovitega prikaza zgodovine našega višjega šolstva« kriv za to, da »v zgodovinah pedagogike, ki izhajajo v inozemstvu, Avstrija skorajda ni omenjena«.<sup>59</sup> Wotke je kritiziral tudi zanemarjanje starejše zgodovine šolstva v sodobnih avstrijskih zgodovinsko-pedagoških raziskavah, ki so se preveč osredotočile na »velike reforme ministrov Thuna in Hasnerja«.<sup>60</sup> Po mnenju dunajskega gimnazijskega profesorja bi bilo zaželeno predvsem »veliko, monumentalno delo« o avstrijski zgodovini šolstva, saj je bil »manjši prikaz«, kot si ga je zamislil Wendelin Toischer, gimnazijski direktor iz Žatca na Češkem, tako ali tako »že v delu«.<sup>61</sup>

Wotke je s tem gotovo mislil »Zgodovino avstrijskega šolstva«, ki jo je leta 1905 predstavljal profesor za zgodovino in zemljepis na realni gimnaziji v Korneuburgu Gustav Strakosch-Graßmann (1869–1941).<sup>62</sup> V tem delu Strakosch-Graßmann – prav tako član »Avstrijske skupine« – ki je že 1901/02 objavil »Bibliografijo k zgodovini avstrijskega šolstva«,<sup>63</sup> v kontekstu splošne politične zgodovine obravnava razvoj vseh sektorjev, stopenj in tipov šolstva in visokega šolstva v avstrijski polovici Habsburške dvojne monarhije.<sup>64</sup> Ta prvi in do Engelbrechtove monumentalne »Zgodovine avstrijskega šolstva« v petih knjigah tudi edini celoviti prikaz razvoja šolstva vsaj v nemških dednih deželah cesarstva vsebuje tudi prvi obsežni pregled razvoja avstrijske gimnazije od cerkvenih in samostanskih šol v srednjem veku do začetka 20. stoletja.<sup>65</sup> Strakosch-Graßmannovo v relativno kratkem času napisano delo, ki s svojimi 372 stranmi niti najmanj ni bilo tako majhno, kot je to domneval Wotke leta 1900, se opira skoraj izključno na tiskane vire.<sup>66</sup> Ker pa so bili natisnjeni viri o zgodovini vzgoje in izobraževanja v Avstriji takrat še hudo pomanjkljivi, so se v prikaz korneuburškega gimnazijskega profesorja prikradle »mnoge pomanjkljivosti, enostranskosti, nekritične trditve

<sup>56</sup> Satzungen der österreichischen Gruppe der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte in Berlin, S. 1. Abgedruckt in: A(lois) E(gger) M(öllwald), Die Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte. Eine Übersicht. Wien 1894, Anhang, S. 1–6;

Prvi predsednik društva je bil že omenjeni vladni svetnik in gimn. direktor v pokoju Alois von Egger-Möllwald, tajnik pa iniciator Emanuel Hannak. Leta 1899 je prevzel vodstvo avstrijske skupine zgodovinar in kustos nižjeavstr. dež. arhiva na Dunaju Anton Mayer, tajnik pa je po Hannakovi smrti postal 1899 dunajski gimn. profesor Karl Wotke.

<sup>57</sup> Od 177 članov avstr. skupine je bilo med 82 osebami sicer le 23 gimn. profesorjev, toda 29 c. kr. drž. gimnazij in 11 c. kr. višjih realk. Die GESELLSCHAFT für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte (E. V.). Mitglieder-Verzeichnis 1902. Berlin o. J., S. 18–22.

<sup>58</sup> Feodor HOPPER, Bericht über den VII. deutsch-österreichischen Mittelschultag. V: Österreichische Mittelschule XIV (1900), S. 287.

Tedaj je imela skupina okrog 130 članov. Od članarine je šlo po statutih več kot 80% glavni družbi v Berlin, tako da je bilo mogoče kriti tiskarske stroške in druge izdatke samo s podporo ministrstva za bogočastje in uk. Leta 1902 je bilo med 177 avstr. člani 114 članov iz Spodnje Avstrije, torej skoraj dve tretjini.

<sup>59</sup> Citirano po: Hoppe, Bericht über den VII. deutsch-österreichischen Mittelschultag, S. 288.

<sup>60</sup> Prav tam, s. 289.

<sup>61</sup> Prav tam, s. 289.

<sup>62</sup> Glej Gustav STRAKOSCH-GRASSMANN, Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens. Wien 1905.

<sup>63</sup> Glej opombo 11.

<sup>64</sup> STRAKOSCH-GRASSMANN, Geschichte des österreichischen Unterrichtswesens, Vorwort, S. III.

<sup>65</sup> Prav tam, s. 2–4, 27–43, 63–72, 106–120, 152–158, 201–209 in 315–330.

<sup>66</sup> Prav tam, Vorwort, S. III: »Die vorliegende Arbeit wurde zum weitaus überwiegenden Teile auf Grund gedruckter Quellen zusammengestellt.«

in izrazite napake«, <sup>67</sup> na katere naletimo delno tudi še v delih iz najnovejšega časa, v katerih se avtorji ne opirajo na lastne arhivske raziskave. <sup>68</sup>

Karl Wotke je imel seveda drugačne predstave o celovitem prikazu zgodovine avstrijskega šolstva – ne samo v kvantitativnem, temveč predvsem tudi v kvalitativnem pogledu. Pred očmi je imel najprej večletno fazo intenzivnega preučevanja virov v vseh mero-dajnih arhivih, šele nato naj bi sledil korak k deskriptivno-interpretativni fazi, torej k prikazu. Njegova osnovna želja je namreč bila, z obsežno izdajo virov – ne samo »uradnih« – ustvariti predpogoje za resne znanstvene razprave o zgodovini gimnazije. Kajti »še takrat, ko bo opravljeno to predhodno delo, lahko preidemo k pisanju zunanje zgodovine naših gimnazij«, je zapisal leta 1905. <sup>69</sup> Tako bi avstrijsko pedagoško zgodovino pisje izgubilo svoj do tedaj – ne nazadnje zaradi prevladovanja del ministrskih uradnikov – nedvomno politični značaj in zgodovinska pedagogika bi se polagoma uveljavila kot samostojna znanstvena disciplina – tako kot v Nemškem cesarstvu. <sup>70</sup>

Razen svojemu pedagoškemu delu se je Wotke od začetka 20. stoletja dalje profesio-nalno posvečal skoraj izključno preučevanju zgodovine avstrijske gimnazije. <sup>71</sup> Osredotočil se je predvsem na do takrat popolnoma zanemarjeno zbiranje in izdajanje virov in tako postal utemeljitelj moderne preučevanja zgodovine avstrijskega gimnazijskega šolstva. Najprej je sistematično zbral vse dosegljive virov za terezijansko-jožefinsko dobo in jih 1905 objavil v obsežni, še danes nepogrešljivi izdaji virov »Avstrijska gimnazija v času Marije Terezije« v zbirki »Monumenta Germaniae Paedagogica«, ki jo je izdajalo Društvo za nemško zgodovino vzgoje in izobraževanja. <sup>72</sup> S tem je hotel Wotke bistveno razširiti nezadostno bazo virov za zgodovino avstrijske gimnazije iz ministrsko-uradniške dobe in z novimi dokazili korigirati precej enostranske poglede na razvoj v času prosvetljenstva, ki so prevladovali do konca prejšnjega stoletja:

»V vseh teh delih« (Wotke tu misli predvsem na sestavke Hoheggerja in Fickerja) »so opisovali le zunanji potek dogodkov. Posamezne odredbe in napotila so natisnjene le posamično in raztreseno na različnih mestih. In ravno te so bistvenega pomena.« <sup>73</sup>

Zatem je Wotke osredotočil svojo raziskovalno dejavnost na razvoj gimnazij za časa Franca II. Tudi tu je njegova glavna pozornost veljala preučevanju zgodovinskih virov, ki jih je objavil v »Prispevkih k avstrijski zgodovini vzgoje in izobraževanja«. <sup>74</sup> Vendar načrtovana druga velika zbirka dokumentov iz franciscejskega časa, ki naj bi jo objavil v društveni zbirki »Monumenta«, ni izšla – verjetno zaradi finančnega položaja društva zaradi prve svetovne vojne. <sup>75</sup>

Wotkejeve velike izdaje oz. zbirke virov niso takoj obrodile sadov. Celovitega prikaza zgodovine avstrijske gimnazije dunajski profesor namreč začuda ni napisal – čeprav nihče ne bi bil zato primernejši kot on. Nasprotno; po letu 1905 se je omejil na komentirane publi-

<sup>67</sup> ENGELBRECHT, Zur Geschichte der pädagogischen Historiographie, S. 19; isti, Die österreichische pädagogische Historiographie, S. 195; isti, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd. 1, S. 40.

<sup>68</sup> Primer takega, zaradi pomanjkanja samostojnega študija virov površnega dela je disertacija Wolfgang SEILER, Der Erziehungsbeitrag der katholischen Kirche in Österreich zur Zeit der Aufklärung. Phil. Diss., Graz 1975. Glej podrobno oceno: GRIMM, Wege, Probleme und Defizite der Forschung, S. 84.

<sup>69</sup> WOTKE (Hrsg.), das Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias, Vorwort, S. VIII.

<sup>70</sup> V Nemčiji je Friedrich Paulsen z obsežno Geschichte des gelehrten Unterrichts (1. Aufl., Leipzig 1885) začel novo obdobje v pedagoški historiografiji, ki je pospešila razvoj historične pedagogike v samostojno disciplino.

<sup>71</sup> Karl WOTKE, Vincenz Eduard Milde als Pädagoge und sein Verhältnis zu den geistigen Strömungen seiner Zeit. Eine cultur- und quellenhistorische Einleitung in seine »Erziehungskunde« (BÖESch, IV. Heft). Wien/Leipzig 1902; isti, Karl Heinrich Seibt. Der erste Universitätsprofessor der deutschen Sprache in Prag, ein Schüler Gellerts und Gottscheds. Ein Beitrag zur Geschichte des Deutschunterrichts in Österreich. (BÖESch IX. 1907, S. 1–174.

<sup>72</sup> WOTKE (Hrsg.), Das Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias, S. 615.

<sup>73</sup> Prav tam, Vorwort, S. VIII.

<sup>74</sup> Karl WOTKE, Gymnasialplan der Wiener Gymnasiallehrerversammlung vom Jahre 1792. V: BÖESCH XV (1914), S. 189–259; isti, Die Jahreshauptberichte Langs und Ruttenstocks über den Zustand der österreichischen Gymnasien in den Jahren 1814 bis 1834 (BÖESch, XVI. Heft). Wien/Leipzig 1914; isti, Die von der Studien-Revisions-Hofkommission (1797–1799) vorgeschlagene Reform der österreichischen Gymnasien (BÖESch, CVII. Heft) Wien/Leipzig 1915.

<sup>75</sup> Še 1914 je upal Wotke, da bo mogel izdati že 1905 napovedani zvezek Monumenta o razvoju avstrijske gimnazije v franciscejskem času. Glej WOTKE (Hrsg.), Das Oesterreichische Gymnasium im Zeitalter Maria Theresias, Vorwort, S. IX »Weil der Monumentalband statutengemäß nur 40 Bogen enthalten darf, so wurde der folgende Aufsatz bereits jetzt an dieser Stelle gegen die im Jahresbericht stehende Voranzeige abgedruckt« (WOTKE, Gymnasialplan der Wiener Gymnasiallehrerversammlung, S. 189, Anm. 1).

kacije virov v dobi prosvetljenstva in restavracije (1740–1848) – zlasti v »Prispevkih k avstrijski zgodovini vzgoje in izobraževanja«, od katerih je sam prispeval tretjino.<sup>76</sup> Vendar se je tajnik »Avstrijske skupine« »Društva za nemško zgodovino vzgoje in izobraževanja« očitno izogibal kritičnim razlagam. V tej tendenci k dokumentarizmu in pozitivizmu pri virih se kažejo Wotkejeve slabosti na teoretično-metodološkem področju. To bi si primarno pač lahko razlagali s tem, da ta dunajski gimnazijski profesor ni bil šolan zgodovinar, temveč je kot avtodidakt prešel od klasične filologije k zgodovinski pedagogiki. Tako ostaja Strakosch-Graßmannova »Zgodovina avstrijskega šolstva« najvidnejše delo »Avstrijske skupine« in edini – čeprav zaradi izredno selektivnega obravnavanja virov nezadovoljivi – celoviti prikaz zgodovine avstrijske gimnazije. Delo, ki bi bilo vsaj približno primerljivo z veliko Paulsenovo zgodovino šolstva iz Nemčije,<sup>77</sup> je torej ostalo utopija.

### 5. Diletantizem in regionalizacija: kriza v raziskovanju (splošne) zgodovine avstrijske gimnazije 1918–1962

Po prvi svetovni vojni je raziskovanje splošne zgodovine avstrijske gimnazije skoraj popolnoma zamrlo. Propad Habsburške monarhije, pa tudi politično nemirni in za mlado Republiko Avstrijo gospodarsko skrajno težki časi v dvajsetih in tridesetih letih gotovo niso bili primerni zunanji okvirni pogoji za kontinuiteto sistematičnih profesionalnih zgodovinsko-pedagoških raziskav. Zato se ne smemo čuditi, da je v celotnem, več kot dve desetletji in pol trajajočem obdobju Prve republike, stanovske države in nacistične diktature (1918–1945) komajda izšla kakšna omemba vredna razprava o zgodovini avstrijske gimnazije. »Avstrijska skupina« Društva za nemško zgodovino vzgoje in izobraževanja je sicer obstajala do leta 1934,<sup>78</sup> vendar zaradi žalostnega finančnega položaja ni več zmogla izdajati svojega glasila. Tajnik društva Karl Wotke je bil leta 1921 habilitiran in je do svoje smrti leta 1929 predaval na Univerzi na Dunaju kot privatni docent zgodovino pedagogike,<sup>79</sup> vendar – prav tako kot Gustav Strakosch-Graßmann – ni objavil ničesar več, tako da je veliki prikaz razvoja avstrijske gimnazije od Marije Terezije dalje ostal pobožna želja raziskovalcev zgodovinske pedagogike.

Zgodovinopisje o obravnavani temi se je v času 1918–1945 omejevalo skoraj izključno na sestavke o regionalni in lokalni zgodovini, ki so bili – ker drugih možnosti ni bilo – večinoma objavljeni v letnih poročilih posameznih gimnazij. K maloštevilnim razpravam, ki obravnavajo splošnejše teme, spada leta 1927 objavljeni oris razvoja redovniškega šolstva v Avstriji od zgodnjega srednjega veka, delo direktorja dunajske škotske gimnazije Alberta Hübla (1867–1931).<sup>80</sup> Benediktinec in zgodovinar Hübl, ki se je že ob prehodu v novo stoletje pojavil z več deli o šolski in gimnazijski zgodovini na Dunaju,<sup>81</sup> želi v tej razpravi s pomočjo rekurza na »slavno« zgodovino izobraževalnih ustanov benediktincev, jezuitov in piaristov opozoriti na »pomembno vlogo, ki jo samostanske šole še danes imajo v celotnem srednješolskem sistemu«,<sup>82</sup> in s tem legitimirati nadaljnji obstoj redovniškega šolstva tudi v času

<sup>76</sup> V 18 zvezkih Beiträge zur österreichischen erziehungs- und Schulgeschichte je 1897–1918 24 avtorjev objavilo 53 del na 442 straneh; od tega je 15 člankov na skoraj 1500 straneh napisal Wotke. Glej ENGELBRECHT, Zur Geschichte der pädagogischen Historiographie, S. 20; Ders., Die Österreichische pädagogische Historiographie, S. 195 sowie Ders., Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd. 1, S. 41.

<sup>77</sup> Friedrich PAULSEN, Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht. 2 Bde., 2., umgearb. und sehr erw. Aufl., Leipzig 1896/97.

<sup>78</sup> Leta 1934 je bila Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte integrirana v Prusko akademijo znanosti.

<sup>79</sup> Hans ALTENHUBER, Die Geschichte des Faches Pädagogik an der Philosophischen Fakultät der Universität Wien von 1850 bis 1922. Phil. Diss., Wien 1949, S. 233–244.

<sup>80</sup> Albert HÜBL, Der mittlere Unterricht an den geistlichen Schulen Österreichs. Ein historischer Überblick. V: Jahresbericht des Schottengymnasiums in Wien. Am Schlusse des Schuljahres 1926/27 veröffentlicht. Wien 1927, S. 3–33.

<sup>81</sup> Albert HÜBL, Die Schulen der Stadt Wien vom Ausgang des Mittelalters bis zum Regierungsantritt der Kaiserin Maria Theresia. V: Geschichte der Stadt Wien, 5. Bd., Wien 1897, S. 400–452; isti, Geschichte des Unterrichtes im Stifte Schotten in Wien. Wien 1907; isti, Das Gymnasium bei St. Ann in Wien (1775–1807), Wien 1909.

<sup>82</sup> HÜBL, Der mittlere Unterricht an den geistlichen Schulen Österreichs, S. 32.

državnih šol. Hübl seveda ne nudi novih raziskovalnih rezultatov, temveč se bolj omejuje na povzetke relevantne literature.

Močna regionalizacija v raziskovanju zgodovine avstrijske gimnazije v Prvi republiki se odraža tudi v tematiki redkih del iz dvajsetih in tridesetih let,<sup>83</sup> ki bi jih prištevali k pedagoškemu zgodovinopisju. Po svojih načrtih in teoretično-metodoloških zasnovah večinoma diletantsko »raziskovanje ob posebnih priložnostih«, ki je nastajalo ob obletnicah ustanovitve posameznih gimnazij, je stimuliralo pisanje lokalnih in regionalnih zgodovinskih prispevkov o razvoju avstrijskega splošno izobraževalnega srednjega šolstva.<sup>84</sup>

Cilj »Komisije za zgodovino vzgoje in izobraževanja«, ustanovljene leta 1936 pri Akademiji znanosti na pobudo dunajskega profesorja pedagogike Richarda Meistra, je bil zmanjšati veliki primanjkljaj na področju splošne zgodovine avstrijskega šolstva in tako preprečiti, da bi se to zgodovinopisje razvilo v »polje, kjer bi se diletantizem šopiril po mili volji«.<sup>85</sup> Vendar na začetku tudi ta ustanova ni uspela odločilno vzpodbuditi raziskovalcev avstrijske gimnazijske zgodovine in jo povrniti na vendarle precej visoko znanstveno raven ob prehodu v novo stoletje.<sup>86</sup> Kriza preučevanja avstrijske gimnazije je trajala vse do Druge republike.

Po letu 1945 je v začetku prav tako prevladovalo lokalno in regionalno preučevanje. Praznovanja večstoletnic obstoja marsikateri gimnazije so bila tudi v Drugi republiki povod za izdajanje številnih slavnostnih publikacij z zgodovinskimi razpravami. Nekaterim šolam je pri tem uspelo pridobiti za sestavo zgodovinskega dela zbornikov kompetentne strokovnjake. Ti so v svojih sestavkih včasih presegli meje lokalne ali regionalne zgodovinske izoliranosti in omejenosti posameznih gimnazij in jih postavili v splošno zgodovinsko pedagoški kontekst.<sup>87</sup> Tudi v akademskih delih o zgodovini gimnazij v posameznih deželah v petdesetih letih delno opazamo tendenco k močnejšemu vključevanju oz. hkratni obdelavi splošne avstrijske gimnazijske zgodovine.<sup>88</sup> A kriza zgodovinsko pedagoškega raziskovanja se je kljub temu nadaljevala. Zlasti na področju gimnazijskega zgodovinopisja raziskovalci vse do leta 1962 niso dosegli nobenih bistveno novih rezultatov, ki bi presegli dosežke starejše strokovne literature.

Skoraj popolno izumrtje »zgodovinarjev pedagogike« po letu 1945 – Sprangerjeva ocena položaja v Nemčiji po drugi svetovni vojni velja brez pridržkov tudi za Avstrijo<sup>89</sup> – je bilo na primer razlog, da so pomembne dele jubilejne publikacije »Sto let Ministrstva za šolstvo 1848–1948« zaradi pomanjkanja zgodovinarjev oz. pedagogov, ki bi poznali to materijo,

<sup>83</sup> Bernhard HASSLER, *Geschichte des kärntnerischen Schulwesens mit besonderer Berücksichtigung des niederen Schulwesens*. Phil. Diss., Wien 1929; Friederike HOCHEGGER, *Das höhere und mittlere Schulwesen Oberösterreichs vom Zeitalter Maria Theresias bis zum Jahre 1848*. Ein Beitrag zur Schulgeschichte Oberösterreichs. Phil. Diss., Innsbruck 1936.

<sup>84</sup> Posebej se kaže diletantizem priložnostnega pisanja v delu, ki ga je napisal »Oberstleutnant d.R.« Josef Kolbe, ko je dal »eine Geschichte des Gymnasiums mit allen Namen und Zahlen als Erbauungs- und Nachschlagebuch«: Josef KOLBE, *Das Horner Gymnasium*. Festschrift anlässlich der 275 Jahr-Feier. Mödring bei Horn 1933, Einleitung, S. 3). Bistveno globlji je prikaz Anton ALTRICHTER, *Historia gymnasii Nicolsburgensis*. Ein Beitrag zur Schulgeschichte. V: *Tribus saeculis peractis 1631–1931*. Festschrift des Staatsrealgymnasiums in Nikolsburg. Nikolsburg 1931, S. 3–124.

<sup>85</sup> To formulacijo je uporabil Heubaum v oceni: Alfred HEUBAUM, *Geschichte der Erziehung vom Anfang bis auf unsere Zeit* von K. A. Schmid. V: *Preußische Jahrbücher* 109 (1902), S. 160–163; citat S. 163.

<sup>86</sup> »Kommission für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts« avstr. akademije znanosti je imela samo enega pedagoga (Richard Meister) in dva historika (Hans Hirsch, Ludwig Bittner), ostali so bili filologi in filozofi, ki niso historično-pedagoško raziskovali. Toda tudi univ. profesorji pedagogike so do 1945 komaj kaj prispevali k pedagoški historiografiji. ENGELBRECHT, *Zur Geschichte der pädagogischen Historiographie*, S. 21–25; isti, *Die österreichischen pädagogische Historiographie*, S. 196–202; isti, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens*, Bd. 1, S. 41–46.

<sup>87</sup> To velja posebej za dela: Hanns Leo Mikoletzky, *Die Geschichte des Bundesgymnasiums Wien VIII (Piaristengymnasiums) von seiner Gründung (1701) bis zur Gegenwart (1951)*. V: *Festschrift zur 250-Jahr-Geier des Bundesgymnasiums in Wien VIII (Piaristengymnasium) 1701–1951*. I. Tl., Wien o. J. <1951>, S. 7–50; Franz RUZERSTORFER, *Geschichte des Gymnasiums zu Innsbruck*. In: *Festschrift zum 400 jährigen Jubiläum des Gymnasiums Innsbruck*. Innsbruck 1962, S. 11–92; Ferdinand TREMEL, *400 Jahre Akademisches Gymnasium in Graz*. V: *400 Jahre Akademisches Gymnasium in Graz 1573–1973*. Festschrift. Graz 1973, S. 15–90, manj pa za bolj iskalo obarvana Ernst MAYER, *400 Jahre »Akademisches Gymnasium«*. Ein Abschnitt österreichischer Schul- und Kulturgeschichte. V: *Vierhundert Jahre Akademisches Gymnasium 1553/1953*. Festschrift. Wien 1953, S. 1–25; Norbert Richard WOLF, *Geschichte des Akademischen Gymnasiums*. V: *350 Jahre Akademisches Gymnasium Salzburg 1617–1967*. Salzburg o. J. <1967>, S. 24–34.

<sup>88</sup> Wilhelm KAMMERER, *Die Wiener Gymnasien von 1740 bis 1848*. Phil. Diss., Wien 1951; Gerhard WINNER, *Studien zur Geschichte der Piaristen in Oesterreich von den Anfängen bis an den Beginn des 19. Jahrhunderts*. Phil. Diss., Wien 1952.

<sup>89</sup> Eduard SPRANGER, *Zur Geschichte der deutschen Volksschule*. Heidelberg 1949, Vorwort, S. 10.

morali napisati uradniki ministrstva in šolski nadzorni organi,<sup>90</sup> kar je pomenilo delni povratek v ministrsko-uradniško dobo. Z raziskovanjem zgodovinske pedagogike in zgodovine šolstva se je v prvem desetletju in pol po drugi svetovni vojni kontinuirano ukvarjal le Richard Meister, dunajski redni profesor za pedagogiko in član Akademije znanosti (1881–1964). Meister, ki je najprej diplomiral iz klasične filologije in postal gimnazijski profesor, se je že jeseni/pozimi 1945/46 pojavil v javnosti z manjšimi deli in predavanji, v katerih je delno obravnaval tudi genezo avstrijske gimnazije.<sup>91</sup> Njegovo primarno raziskovalno področje pa je bila vsekakor zgodovina univerze in znanosti; sem spada tudi njegovo glavno delo v dveh knjigah »Razvoj in reforme avstrijskega visokega šolstva«.<sup>92</sup> V tej knjigi Meister, po kratkem pregledu razvoja visokega šolstva v Avstriji od poznega srednjega veka do prosvetljenega absolutizma, podaja predvsem izčrpno analizo razvoja univerze v 19. in 20. stoletju, predvsem Thunovo študijsko reformo in njene posledice, pri čemer poudarja velik osebni prispevek Franza Exnerja.<sup>93</sup> Ker pa Meister v tem delu obravnava in z viri dokumentira tudi zgodovino avstrijske gimnazije od leta 1848 dalje,<sup>94</sup> ki jo je Wotke zanemarljivo – je bil tako prvič po prehodu v novo stoletje dosežen bistven napredek v preučevanju razvoja srednjega šolstva v Avstriji. Meistrovo starostno delo iz leta 1963 zato predstavlja začetek pomembnega preobrata v zgodovini avstrijskega pedagoškega zgodovinopisja.

## 6. Sistematično profesionalno raziskovanje zgodovine avstrijske gimnazije od šestdesetih let dalje

Šolska zakonodaja, ki jo je po dolgotrajnih pogajanjih in razpravah med obema velikima strankama poleti 1962 Velika koalicija nazadnje sprejela, je stimulirala zgodovinsko-pedagoške raziskave v Avstriji, saj je bilo treba glavne dele reforme – reorganizacija izobraževanja pedagogov in obveznega splošnega izobraževalnega šolstva – tako rekoč naknadno zgodovinsko legitimirati.<sup>95</sup> Zgodovinopisje avstrijskih gimnazij posebej pa je oživila in vzpodbudila – četudi z običajno zakasnitvijo – zlasti nova metodološka orientacija raziskav na področju zgodovinske pedagogike iz zgodovine šolstva v ZR Nemčiji v začetku šestdesetih let, ki je predvsem povezana z imenom Wilhelma Roeßlerja.<sup>96</sup> Od poznih šestdesetih let dalje vsekakor opažamo vse večjo sistematizacijo in profesionalizacijo v raziskovanju zgodovine nižjega in gimnazijskega šolstva v Avstriji in s tem povezano vse večje število zgodovinopisnih razprav.

Vendar se je ta razmah v preučevanju zgodovine gimnazij najprej manifestiral bolj v kvantitativnem kot kvalitativnem smislu. To velja zlasti za disertacije o aspektih avstrijskega splošno izobraževalnega srednjega šolstva; njihovo število je od poznih šestdesetih let dalje

<sup>90</sup> Tako so pisali dunajski deželni šolski inšpektorji Ernst Springer, ministrski uradniki Ludwig Battista, Hermann Zeißl, Franc Cech, Vinzenz Sedlak, Anna Harmer und Viktor Fadrus: 100 JAHRE UNTERRICHTSMINISTERIUM 1848–1948. Festschrift des Bundesministeriums für Unterricht in Wien, hrsg. unter dem Vorsitz von Egon Loebenstein. Wien 1948, S. 114–260. Pri 12 let poznejši spomenici pa so sodelovali kompetentni strokovnjaki univ. profesorji Hugo Hantsch, Heinrich Felix Schmid in Richard Meister: 200 JAHRE ÖSTERREICHISCHE UNTERRICHTSVERWALTUNG 1760–1960. Festschrift des Bundesministeriums für Unterricht in Wien, hrsg. von Anton Kolbabe. Wien 1960, S. 13–48 und S. 67–98.

<sup>91</sup> Richard MEISTER, Österreichs Großtaten auf dem Gebiete des Bildungswesens. Vortrag, gehalten in der Feierlichen Sitzung der Akademie für Wissenschaften in Wien am 31. Oktober 1945. V: Almanach der Akademie der Wissenschaften in Wien für das Jahr 1945, 95. Jg. (1947), S. 411–433; isti, Die Idee einer österreichischen Nationalerziehung unter Maria Theresia. Vortrag, gehalten in der philosophisch-historischen Klasse am 9. Jänner 1946. V: Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Klasse, 83 (1946), S. 1–16.

<sup>92</sup> Richard MEISTER, Entwicklung und Reformen des österreichischen Studienwesens. Tl. I: Abhandlung, Tl. II: Dokumente (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 239. Bd./I. Abhandlung/I-II). Wien 1963.

<sup>93</sup> Prav tam, Tl. I, S. 90–113.

<sup>94</sup> Prav tam, Tl. II, S. 234–240, 250–255.

<sup>95</sup> O historiografskih posledicah šolske zakonodaje 1962 glej GRIMM, Von der Reform der Schule zur Reform der Forschung, S. 171–177.

<sup>96</sup> Wilhelm ROESSLER, Eigentümlichkeit und Bedeutsamkeit pädagogisch-historischer Forschung. V: Bildung und Erziehung 12 (1959), S. 385–411; isti, Die Entstehung des modernen Erziehungswesens in Deutschland. Stuttgart 1961; Manfred HEINEMANN, Historische Pädagogik in der Bundesrepublik Deutschland seit 1945. Aspekte ihrer Entwicklung. V: (Hrsg.), Die historische Pädagogik in Europa und den USA. Berichte über die historische Bildungsforschung. Tl. 2 (Veröffentlichungen der Historischen Kommission der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft, Bd. 3.2). Stuttgart 1985, S. 246–251.

stalno naraščalo.<sup>97</sup> Večina teh del namreč ne odraža najnovejših razvojnih tendenc v zgodovinsko pedagoškem raziskovanju v ZR Nemčiji, temveč ostaja predvsem v teoretično-metodološkem smislu provincialno-diletantska in zvesta tradicionalnemu nagnjenju k opisovanju le zgodovine idej in ustanov. »Družbeno zgodovinski in sociološki pristop se v obravnavanju komajda uporablja. Absolutno manjka kritična razprava o metodah«. Večina disertantov očitno ni obvladala velike količine materiala in se je med drugim pogosto omejevala na nekritično prezentiranje izbranega materiala virov. Zato ne preseneča, da ta akademska dela praviloma niso izšla tudi v knjižni obliki.

K redkim izjemam sodi analiza Herberta Timpa o problematiki »razredni ali strokovni učitelji« v gimnazijskih reformah od leta 1792 do 1849, ki je leta 1968 izšla kot prvi in do danes edini zvezek serije »Prispevki k zgodovini avstrijskega šolstva«, publikaciji »Avstrijskega pedagoškega društva«.<sup>99</sup> Vrednost te razprave je predvsem v avtorjevem obsežnem študiju arhivskega gradiva in v dodatku virov, v katerem je natisnjen pomemben material o zgodovini avstrijske gimnazije od ukinitve jezuitskega reda leta 1773 do organizacijskega osnutka iz leta 1849.<sup>100</sup> Študija sama pa kaže Timpove slabosti na teoretično-metodološkem področju, saj se avtor v dolgih odstavkih omejuje le na referiranje iz izbranih virov.

Tudi obsežna razprava Gerharta Pichlerja iz leta 1981 o razvoju srednjega šolstva v Spodnji Avstriji v 18. in 19. stoletju je natisnjena verzija disertacije.<sup>101</sup> V prvem zvezku avtor sicer podaja precej detajliran pregled do časa Franca Jožefa, vendar je to tipično kompilacijsko delo – Pichler se opira predvsem na dela Hoheggerja, Wotkeja in Strakosch-Graßmanna – ne nudi nobenih bistveno novih raziskovalnih rezultatov. Vrednost dela kot pregleda zmanjšujejo tudi nekatere izrazite napake, precej nenatančno citiranje in pomanjkljiv opombni del.<sup>102</sup>

V šestdesetih in sedemdesetih letih signifikantnega kvalitativnega napredka v preučevanju zgodovine avstrijske gimnazije torej ni bilo. Razlog je gotovo predvsem v tem, da so se avstrijski univerzitetni profesorji pedagogike in zgodovine posvečali zgodovini šolstva – če sploh – le mimogrede, večinoma le v obliki mentorstva za disertante. Ti so spet večinoma izhajali iz krogov učiteljev na obveznih šolah in gimnazijah in so po oddaji svojih del odhajali na druga področja – predvsem na pedagoške akademije (v tem kontekstu moramo omeniti tudi, da posebne katedre za zgodovinsko pedagogiko ni bilo). Zaradi vsega naštetega je razumljivo, da se sistematično profesionalno zgodovinsko pedagoško raziskovalno delo v Avstriji v sedemdesetih letih ni moglo uveljaviti.

Odločilni preobrat – tudi za preučevanje zgodovine avstrijske gimnazije – je nastopil šele z večletnimi vztrajnimi raziskavami Helmuta Engelbrechta. Ta gimnazijski direktor v Kremsu in predavatelj dunajske univerze se je od poznih šestdesetih let dalje ukvarjal skoraj izključno s sistematičnim raziskovanjem zgodovine avstrijskega šolstva. Njegove publikacije obsegajo prispevke k razvoju celotnega avstrijskega šolstva, glavna pozornost pa velja srednjim šolam.<sup>103</sup> Z njegovimi deli se je Avstrija tudi v metodološkem smislu navezala na

<sup>97</sup> Med leti 1966 in 1982 so nastala dela o zgodovini posameznih gimnazijskih predmetov, o razvoju učnih načrtov in formiranju učiteljev ter genezi gimnazije raznih obdobj. Glej Österr. DISSERTATIONEN und Habilitationsschriften zur Historischen Pädagogik 1947–1984 (nach den Angaben der »Zeitschrift für Pädagogik«), zusammengestellt von Elmar Lechner. Klagenfurt 1985, S. 50.

<sup>98</sup> ENGELBRECHT, Die österreichische pädagogische Historiographie, S. 213; isti, Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Bd. 1, S. 51.

<sup>99</sup> Heribert TIMP, Die Problematik »Klassenlehrer oder Fachlehrer« in den Gymnasialreformen von 1792 bis 1849 (Beiträge zur Geschichte des österreichischen Bildungswesens). Wien 1968.

<sup>100</sup> Prav tam, Quellenteil, S. 3–300.

<sup>101</sup> Gerhart PICHLER, Das Studienwesen des Erzherzogtums unter der Enns (Wien und Niederösterreich) 1740–1870. 2 Bde., Frankfurt a.M. 1981.

<sup>102</sup> Za podrobno kritiko Pichlerjevega dela glej GRIMM, Wege, Probleme und Defizite der Forschung, S. 86 und S. 98, Anm. 46.

<sup>103</sup> Helmut ENGELBRECHT, Der Einheitsschulgedanke in Österreich im 19. Jahrhundert. V: Österreich in Geschichte und Literatur 15 (1971), S. 3–13; isti, Das österreichische Gymnasium zwischen 1790 und 1848. V: Österreichische Bildungs- und Schulgeschichte von der Aufklärung bis zum Liberalismus (Jahrbuch für österreichische Kulturgeschichte, Bd. IV), S. 99–117; isti, Zur österreichischen Bildungspolitik im Sekundarschulbereich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. V: Jahresbericht des Bundesgymnasiums Krems am Schlusse des Schuljahres 1974/75. Krems 1975, S. 14–33; isti, Zur Organisation der österreichischen Sekundarschulen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. V: Jahresbericht des Bundesgymnasiums Krems am Schlusse des Schuljahres 1975/76. Krems 1976, S. 5–46 isti, Lehrervereine im Kampf um Status und Einfluß. Zur Geschichte der Standesorganisation der Sekundarschullehrer in Österreich. Wien 1978.

zgodovinsko pedagoško raziskovalno delo v ZR Nemčiji, četudi je v delih Engelbrechta opazen močnejši kulturno zgodovinski poudarek. To posebno poudarjanje »položaja zgodovine šolstva v kulturni zgodovini«, kot jo je v navezavi na frankfurtskega pedagoga Hansa Michaela Elzerja<sup>104</sup> izrazil Engelbrecht, se kaže zlasti v njegovi monumentalni petdelni »Zgodovini avstrijskega šolstva« (1982–1988).<sup>105</sup> To obsežno delo, ki uvaja novo obdobje v zgodovini avstrijskega pedagoškega zgodovinopisja, obsega tudi prvi moderni celoviti prikaz razvoja gimnazijskega šolstva v Avstriji od začetkov v srednjem veku do današnjih dni.<sup>106</sup> Glavne razvojne poteze avstrijske gimnazije pri Engelbrechtu niso samo prikazane, temveč tudi dobro dokumentirane z viri, tako da je »veliko monumentalno delo« o razvoju avstrijskega šolstva, kot ga je leta 1900 zahteval Wotke, zdaj, več kot osem desetletij kasneje, dejansko nastalo. Velika praznina v preučevanju zgodovine gimnazij je bila zapolnjena.

## 7. Rezultati, deziderata in perspektive bodočega raziskovanja zgodovine gimnazij v Avstriji

Kljub Engelbrechtovemu dolgoletnemu sistematičnemu profesionalnemu delu na področju zgodovine avstrijskega šolstva ostaja velik primanjkljaj predvsem na področju preučevanja zgodovine avstrijske gimnazije. Primarna naloga bodočih interdisciplinarnih raziskovalnih projektov na tem področju mora vsekakor biti zmanjšanje oz. odprava primanjkljajev na tem področju. Na koncu naj omenimo oz. nakažemo nekatera področja bodočih raziskovanj.

Sem spada izdelava posebnih študij o razvoju avstrijskega srednjega šolstva v posameznih obdobjih, da bi tako dopolnili in razširili Engelbrechtov vendarle precej kratki prikaz. Prvi korak tej smeri pomeni študija Geralda Grimma iz leta 1887 o razvoju avstrijske gimnazije v dobi prosvetljenstva.<sup>107</sup>

Drugo težišče bodočih tovrstnih raziskav bi morale biti študije o socialni zgodovini srednjega šolstva, kot so se v zadnjem desetletju in pol pojavljale v ZR Nemčiji.<sup>108</sup> Treba bi bilo komparativno preučiti teme, kot so socialna in politična funkcionalna preobrazba srednjega šolstva, socialno poreklo avstrijskih gimnazijcev in druge.<sup>109</sup>

Končno predstavlja pomembno delovno področje preučevanje regionalne in lokalne gimnazijske zgodovine na nov način. Za razliko od do zdaj običajnih prispevkov v jubilejnih publikacijah in letnih poročilih posameznih gimnazij, ki z »raziskovanjem ob posebnih prilož-

<sup>104</sup> Hans Michael ELZER, *Bildungsgeschichte als Kulturgeschichte. Eine Einführung in die historische Pädagogik*. Bd. I. Ratingen bei Düsseldorf 1965, S. 26–34. Elzerju »steht und fällt die Kultur mit ihrem Schulwesen« (S. 27), zato je šolska zgodovina bistven del kulturne zgodovine.

<sup>105</sup> Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. 5 Bde., Wien 1982/83/84/86/88; citat Bd. 1, S. 9.

<sup>106</sup> Prav tam, Bd. 1, S. 101–105, 110–125, 159–174, 244–252; Bd. 2, S. 56–116, 135–184; Bd. 3, S. 34–44, 146–170, 244–259; Bd. 4, S. 147–192; Bd. 5, S. 64–101, 113–121, 139–151, 282–288, 425–429, 446–449, 500–508.

<sup>107</sup> Gerald GRIMM, *Die Schulreform Maria Theresias 1747–1775. Das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordensschulwesen, thesianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik (Aspekte pädagogischer Innovation, Bd. 10)*. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris 1987.

<sup>108</sup> Hans-Georg HERRLITZ, *Studium als Standesprivileg. Die Entstehung des Maturitätsproblems im 18. Jahrhundert. Lehrplan- und gesellschaftsgeschichtliche Untersuchungen (Fischer Athenäum Taschenbücher/Erziehungswissenschaften)*. Frankfurt a.M. 1973; Karl-Ernst JEISMANN, *Das preußische Gymnasium in Staat und Gesellschaft. Die Entstehung des Gymnasiums als Schule des Staates und der Gebildeten, 1787–1817 (Industrielle Welt, Schriftenreihe des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte, Bd. 15)*. Stuttgart 1974; Helga MICHALSKY, *Bildungspolitik und Bildungsreform in Preußen. Die Bedeutung des Unterrichtswesens als Faktor sozialen und politischen Wandels beim Übergang von der ständischen zur bürgerlich-liberalen Gesellschaft (Beltz Forschungsberichte)*. Weinheim/Basel 1978; Bärbel GAFERT, *Höhere Bildung als Antiaufklärung. Entstehung und Bedeutung des preußischen Gymnasiums (Campus Forschung, Bd. 122)*. Frankfurt a.M./New York 1979; Helga ROMBERG, *Staat und Höhere Schule. Ein Beitrag zur deutschen Bildungsverfassung vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg (Studien und Dokumentationen zur deutschen Bildungsgeschichte, Bd. 11)*. Weinheim/Basel 1979; Hans-Günter THIEN, *Schule, Staat und Lehrerschaft. Zur historischen Genese bürgerlicher Erziehung in Deutschland und England (1790–1918)*. Frankfurt a.M./New York 1984; Ulrich ENGELHARDT, »Bildungsbürgertum«. Begriffs- und Dogmengeschichte eines Etiketts (Industrielle Welt, Schriftenreihe des Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte, Bd. 43). Stuttgart 1986; Detlef K. MÜLLER/Bernd ZYMEK, *Sozialgeschichte und Statistik des Schulsystems in den Staaten des Deutschen Reiches, 1800–1945 (Datenhandbuch zur deutschen Bildungsgeschichte, Bd. II/1. Tl.)*. Göttingen 1987.

<sup>109</sup> Prvi začetki so se že pokazali. Glej Gerald GRIMM, *Stabilisierung versus Mobilisierung. Zum sozio-politischen Funktionswandel höherer Bildung in Österreich im 18. Jahrhundert*. V: *Bildung, Staat, Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Mobilisierung und Disziplinierung*, hrsg. von Karl-Ernst Jeismann (Nassauer Gespräche der Freiherr-vom-Stein-Gesellschaft, Bd. 2). Stuttgart 1989, S. 82–102.

nostih« vse prepogosto nekritično in poveljevalno prikazujejo »slavno« zgodovino lastne ustanove – bi bilo to raziskovalno področje pomembno dopolnilo k preučevanju splošnega razvoja šolstva v celi državi, kot ga je obravnaval Engelbrecht, saj bi analiziralo predvsem specifično, regionalno in lokalno realnost gimnazijskega šolstva in jo tudi dokumentiralo, morda v obliki šolskih muzejev.

*Prevedla Mira Šumrada*

### Summary

## RESEARCHING OF HISTORY OF THE GYMNASIUM IN AUSTRIA

Gerald Grimm

The development of historiography concerning the history of the Austrian grammarschool-type »Gymnasium« is among the most essential considerations of historical-pedagogical research. This essay attempts for the first time to give a critical survey of the most important periods and turning-points in the investigation of the history of the Austrian Gymnasium. The moderate beginnings of this type of »Gymnasial«-historiography dates from the time of the late Enlightenment (about 1800). It is, however, only since the second half of the 19th century that coherent research in the field of the history of the Austrian Gymnasium has been carried out, primarily by ministry officials and teachers at these various schools.

A first climax in relevant historiography was reached with the help of Karl Wotke's source books and writings at the beginning of the 20th century. After the First World War, though, this sort of research in the history of the Austrian Gymnasium entered a state of crisis and only during the past two decades has the systematic and scientific investigation of Austrian educational history been resumed. Helmut Engelbrecht's five volumes about the history of the Austrian educational system (»Geschichte des österreichischen Bildungswesens«, 1982–1988) have initiated a new area in the development of Austrian pedagogical historiography and constitute the first complete representation of the history of the Austrian Gymnasium. Nevertheless has this area not yet been investigated in full detail. Accordingly, investigations in the social history of the Austrian system of higher education are believed to be among the most important tasks of any future research.

## ŠOLSKA KRONIKA

### Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva: Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.